

Наталія Коляда

ДИТИНСТВО – ОБ'ЄКТИВНА ПЕРЕДУМОВА ЗАРОДЖЕННЯ ДИТЯЧОГО РУХУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

В умовах розбудови демократичного суспільства важливого значення набуває проблема майбутнього – дитинства, яке потребує створення і забезпечення спеціальних умов для існування, пріоритетності уваги до нього з боку держави.

Дитинство – це соціальний феномен, фактор створення нового світового порядку, невід'ємна частина способу життя і культури людства; соціальне явище, яке визначає роль, місце і становище дітей у державі і суспільстві, стан і рівень ставлення дорослих до дітей, створення достатніх і справедливих умов для виживання і розвитку дітей, для захисту їхніх прав шляхом формування і реалізації адекватної соціальної політики держави.

Дитинство – своєрідний етап у розвитку людини, віковий період, який характеризується якісними особливостями психічних процесів і характерним типом провідної діяльності. Поряд із цим дитинство – це самоцінний, унікальний і фундаментальний період у розвитку людини. Професор В. Зеньковський, психолог і педагог, богослов і філософ, назвав дитинство «золотим часом» життя [5].

Особливу роль у життєдіяльності та спілкуванні дітей, формуванні їхньої особистості, інтеграції в суспільство відіграє дитяча субкультура – специфічні цінності й установки, характерні саме для дитячого середовища. Одна з функцій дитячої субкультури – соціалізація особистості шляхом набуття соціального статусу серед однолітків і задоволення потреби у спілкуванні, у засвоєнні відповідного стилю поведінки [4, с. 74–75].

У дитинстві одним із найбільш значних інститутів соціалізації особистості (поряд із сім'єю, школою та ін.) виступають структури дитячого руху – дитячі громадські об'єднання і організації, які відіграють істотну роль у розвитку і соціалізації дітей як громадян демократичного суспільства. З іншого боку, дитинство виступає об'єктивною передумовою зародження дитячого руху – помітного соціального явища, яке, починаючи з

кінця ХІХ ст., відображало тенденції суспільного розвитку в багатьох країнах світу.

Серед основних факторів виникнення і розвитку дитячого руху як соціальної та педагогічної реальності Л. Алієва, член Асоціації дослідників дитячого руху (Росія), виділяє такі: процеси суспільного розвитку, реальне життя, що оточує дитину з його об'єктивними цінностями (культурними, національними, економічними), конкретний простір і час; активний відгук дітей на реалії життя, природна дитяча енергія і т.д. [1].

На думку вчених, дитинство – психолого-педагогічний і соціокультурний феномен, що має власну історію і логіку розвитку. Предметом наукового дослідження дитинство стало тільки в другій половині ХІХ ст., яке шведська письменниця, педагог Е. Кей назвала століттям дитини, що «...поставило дитину на більш видне місце і зробило її предметом суворої науки» [6].

Дитинство є предметом дослідження багатьох наук, а саме: педагогіки, психології, історії, соціології, етнографії та ін. У працях В. Абраменкова, І. Беха, А. Богуш, Н. Гавриш, Д. Ельконіна, Е. Еріксона, В. Ільїна, І. Кона, О. Кононко, В. Кудрявцева, С. Литвиненко, М. Мід, М. Осоріної, Н. Побірченко, Т. Поніманської, Ю. Приходько, І. Рогальської, О. Сухомлинської, О. Толстих, Д. Фельдштейна дитинство представлено як неповторний період життя особистості, як духовне, творче, активне начало, що є самоцінним і має унікальну і самобутню функцію в соціокультурних процесах.

Наукове осмислення історико-педагогічного досвіду світового і вітчизняного дитячого руху, передумов прояву й оформлення даного соціокультурного феномена представлено у працях Л. Алієвої, М. Басова, М. Богуславського, А. Волохова, І. Гордіна, А. Кирпичника, М. Крупеніної, Ф. Корольова, Ю. Кудряшова, В. Кудінова, Е. Мальцевої, І. Руденко, О. Титової, Т. Трухачової та ін. Проте на сьогодні відсутнє цілісне дослідження психолого-педагогічного і соціокультурного феномена «дитинство» як однієї з передумов зародження дитячого руху.

Мета статті – обґрунтувати сутність категорії «дитинство» як об'єктивної передумови зародження дитячого руху в кінці XIX – на початку XX ст.

На порозі нової цивілізації – рубежі XIX–XX ст. – об'єктивні особливості розвитку суспільства, нові вимоги до людини, її посилені можливості, підвищена активність людей різних соціальних груп практично в усіх сферах людської діяльності природно сприяла більш ранньому дорослішанню дитини, її громадянській соціалізації. У цей час значна частина дітей починає активно залучатися до продуктивної праці, включається у виробничі, суспільно-державні відносини. А це, в свою чергу, сприяє оформленню дитинства в реальну, творчу силу суспільства. Історичні події, економічні реалії життя підсилили в дітях їхню природну і соціальну сутність людини-особистості, змінили її «зовнішність» – інтелектуальну, діяльнісну сфери, фізичні та психічні можливості і т.п. [1].

Поряд зі сталими, традиційними (так званими «дорослими») структурами у вигляді державних, суспільних формувань виділяються підсистеми іншого рівня і характеру – дитинство (дитяче співтовариство) і доросле суспільство. На рубежі XIX–XX ст. проблема взаємин цих підсистем набула особливого значення в суспільному розвитку через ряд об'єктивних і суб'єктивних чинників, які у взаємодії стали витоками активного прояву дитинства в суспільстві та стимулювали оформлення нової соціальної реальності – дитячого руху.

Дитячий рух – складна динамічна система, різнопланова категорія, багатоаспектне поняття. Про це свідчить, зокрема, відсутність єдиного підходу до його визначення. Тільки в словнику-довіднику «Детское движение» [4], підготовленому Асоціацією дослідників дитячого руху (Росія), подано більше десяти визначень даного поняття, зокрема, дитячий рух – це:

- спосіб пізнання дітьми світу і впливу на нього шляхом колективної діяльності в колі однолітків (В. Луков) [4, с. 63];

- конкретно-історичний стан інституціональної організованості дітей і підлітків, що характеризується наявністю і динамікою різного типу добровільних угруповань, об'єднань, організацій і формувань (І. Нікітін) [4, с. 63];

- складова частина соціального руху, що

представляє сумісні дії дітей і дорослих, які об'єдналися з метою накопичення соціального досвіду, формування ціннісних орієнтацій і самореалізації; унікальний соціально-педагогічний фактор, що активно стимулює дитяче самоствердження, самовизначення і, нарешті, соціалізацію (Р. Литвак) [4, с. 64];

- об'єктивний прояв закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людства; розвитку взаємовідносин Дитинства (самостійної соціально-природної структури) і Дорослого суспільства; результат конкретно-історичного розвитку держав у кінці XIX – на початку XX ст. (Л. Алієва) [4, с. 61] та ін.

Для нашого дослідження актуальним є обґрунтування дитинства як об'єктивної основи, передумови зародження дитячого руху, для чого, насамперед, необхідно з'ясувати сутність цієї психолого-педагогічної та соціокультурної категорії, її теоретичне осмислення і трактування.

З точки зору лексикографічних джерел дитинство – це «...етап онтогенетичного розвитку людини, що охоплює період від народження до підліткового віку» [10, с. 147]; «...етап розвитку людини, що передуює дорослості, характеризується інтенсивним розвитком організму і формуванням вищих психічних функцій» [7, с. 36]; «...період інтенсивного фізичного і психічного розвитку індивіда, упродовж якого відбувається підготовка його до життя дорослих. Ця підготовка забезпечується системою навчання і виховання і є наслідком засвоєння досвіду людства, здобутків його матеріальної та духовної культури» [3, с. 94].

Відповідно до визначення С. Щеглової, поданого в словнику-довіднику «Детское движение» (Москва, 2005), дитинство – це «...складне соціальне утворення, структурний елемент суспільства, який виконує в ньому специфічні функції та взаємодіє із суспільством у цілому і з окремими його елементами. Виходячи з даної позиції, дитинство – виражена в діях і мові сукупність об'єктів, подій, процесів, соціальних інститутів і соціальних практик стосовно дітей, яка формується і підтримується суспільством, а також постійно відновлюється у процесі життєдіяльності дітей, які засвоюють соціальність та інтегруються у соціум» [4, с. 73].

На думку І. Рогальської, визначення поняття «дитинство», подані в педагогічних і тлумачних словниках, є багато в чому спрощеними, такими, що не дають ґрунтового розуміння простору дитинства, подають його трактування відокремлено від загальної системи суспільства і вбачають дитинство як віковий етап життя, який часто, хоч і необов'язково, характеризується залежним станом

через біологічну незрілість, як етап підготовки до майбутнього життя. На її думку, дитинство – це «...складний багатовимірний феномен, який, маючи біологічну основу, опосередковується різними соціально-культурними факторами. Як особливий соціальний феномен дитинство носить конкретно-історичний характер. У різні історичні періоди розвитку суспільства воно мало різне трактування, зміст і структуру, при цьому різним було і ставлення дорослих до дитинства» [11].

Особливого трактування і звучання набуває категорія дитинства у творчій спадщині відомого вітчизняного педагога В. Сухомлинського, який підкреслює, що дитинство – «...найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє неповторне життя...» [13, с. 15].

Дійсно, дитинство – це не підготовка до життя, а саме життя, і дитина – не майбутня людина, а просто людина, яка «...володіє свободою «бути» і «стати», правом бути зрозумілою і прийнятою іншими, здатністю приймати і розуміти інших, здійснювати відповідальний вибір, будувати свої відносини з дорослими не як зі своїми «господарями» і «менторами», а як із рівноправними, хоча і не однаковими, партнерами по життю» [11, с. 74].

Грунтовне і всеохоплююче визначення категорії «дитинство» дає академік А. Богуш: «Дитинство – це період народження і становлення особистості з її майбутніми духовними і моральними цінностями, період пізнання соціуму і її величності Людини; відкриття дитиною царини життя на планеті Земля в усьому його розмаїтті, з усіма позитивними і негативними проявами; це перші кроки навчання; це жадоба знань, це перші радощі, перші розчарування і перші сльози... Це, нарешті, фундамент становлення громадянина і патріота своєї країни» [2, с. 92].

На кожному етапі свого антропологічного, соціального, цивілізаційно-історичного розвитку діти, їхні співтовариства виражали себе по-різному: пасивно-виконавчим, слухняним об'єктом дій дорослих; епізодичними стихійними вибухами своєї «внутрішньої енергії», активності різної спрямованості; виступами на підтримку певних соціальних груп дорослих і т.д.

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменований

якісним стрибком у розвитку дитинства, поступовому перетворенні його з об'єкта дій дорослих у відносно самостійний суб'єкт, здатний впливати на життя суспільства, роль і місце дітей у ньому як активних юних громадян, на особистісне становлення дитини-індивіда. У різних державах ці процеси протікали з різним ступенем інтенсивності, проте вони відбилися на позиції дітей, їхній самореалізації в різноманітні форм, видів дитячого руху.

Дитячий рух кінця XIX – початку XX ст. представлений рядом дитячих формувань, різноманітних як за формою, так і за змістом діяльності. Цікавою сторінкою в розвитку світового дитячого руху є діяльність дитячо-молодіжних структур військово-патріотичної спрямованості, зорієнтованих на підготовку хлопчиків до захисту незалежності своєї держави. Серед них – «Бригади хлопчиків» (станом на 1908 р. кількісний склад у Великобританії, Канаді, Австралії, Південній Африці становив 64000 чоловік), «Шкільні батальйони» (Франція), «Союз юних захисників Вітчизни» (Німеччина); «Асоціація хлоп'ячих умінь», «Ліга хлоп'ячої імперії» (Англія), «Церковні бригади хлопців», «Бригади єврейських хлопчиків», «Товариство соколів» (Чехія), «Католицькі бригади хлопчиків» (у різних країнах Європи) [8].

Також заслуговують на увагу такі дитячі формування, перші прояви дитячого руху початку XX ст., як рух учнів-старшокласників «Перелітні птахи» в Німеччині; дитячі групи «лісових індіанців» (станом на 1910–1911 рр. рух «лісових індіанців» налічував більше 100 тисяч дітей і дорослих), об'єднання «Сини Деніела Буна», «Хлопчиків-піонерів Дена Берда» в Америці; самодіяльні шкільні та позашкільні «ощадні каси», «товариства взаємодопомоги», «Національна спілка шкільних товариств взаємодопомоги» (заснована у 1906 р. в м. Бордо) у Франції (станом на 1914 р. в країні нараховувалося 4666 таких товариств, до складу яких входило 870 тис. осіб); «Травневі спілки» у Німеччині, Швейцарії та Росії [15].

І, нарешті, один із найяскравіших прикладів зародження дитячого руху – скаутизм [8].

Цікавий фактологічний матеріал про розвиток світового й вітчизняного дитячого руху містить творча спадщина М. Миронова – українського педагога, історика, ідеолога, пропагандиста і сучасника зародження й розвитку

дитячого руху в Україні.

В історичній праці «Из истории детского движения» (1924), починаючи з часів середньовіччя, автор аналізує цікаві факти з історії розвитку світового дитячого руху і виділяє такі його основні етапи: хрестовий похід дітей (початок XIII ст. – Франція (1212 р.), Німеччина); «Потішні війська» (1682 р., Росія); скаутизм (перше десятиріччя XX ст. – Англія, Америка, Австралія, Швеція, Фінляндія, Нова Зеландія, Чехія, Росія); «Югенд-бунд» і «Цукумфт» (перше десятиріччя XX ст., Польща, Росія, Литва, Білорусія); передреволюційно-учнівський рух у Росії (1905 – 1915–1916 рр.); підпільні гуртки школярів (наприклад, Київський учнівський гурток «Кук», організований восени 1915 р., який згодом переріс у так званий «Рух середніх класів»); соціалістичний дитячий рух («Соціалістична спілка молоді», «Спілка учнів-інтернаціоналістів» і т.д.) – гілка юнацького руху, що вперше відділилася від дитячого; «рух середніх класів» – попередник «Юного Спартака»; «Юки» («Юні комуністи»); «Юнтрудармія»; безпосередні попередники «Юного Спартака» – дитячі соціалістичні групи, безпосередні попередники міжнародного дитячого комуністичного руху, що виникли майже в усіх країнах Західної Європи: Австрії («Спілки друзів дітей»), Швейцарії (соціалістичні дитячі недільні школи, 1916 р.), Італії (самокеровані дитячі групи при соціалістичному союзі молоді), Німеччині («Юний Спартак») та ін. За прикладом останньої в Україні в 1922 р. створена дитяча комуністична організація «Юний Спартак» [9].

Крім цього, М. Миронов на основі ґрунтовного теоретичного аналізу зробив спробу виділити основні складові («елементи») поняття «дитячий рух»: самодіяльність дитячого колективу (дитяча самодіяльність, активність) і виховний вплив дорослих [9, с. 3–5].

Таким чином, дитинство – об'єктивна реальність, що представляє різноманітні групи дітей із яскраво вираженою специфікою їхніх потреб, інтересів (вікових і соціальних) – стає основою передумовою зародження і розвитку нового соціокультурного явища – дитячого руху.

Підтвердженням висновку про дитинство як об'єктивну передумову дитячого руху є визначення вченого-психолога Д. Фельдштейна. На його думку, дитинство – це не просто сукупність дітей: не тільки

об'єкт дії так званого «дорослого» світу, але й особливе цілісно представлене соціальне явище, що перебуває у складних зв'язках зі світом, стійко зберігає визначені закономірності власного розвитку, від яких багато в чому залежать принципи організації відносин «дорослого» суспільства і дитинства. Дитинство він характеризує як «самостійний організм», невід'ємну частину суспільства, що виступає як особливий суб'єкт багатопланових, різнохарактерних відносин. Учений визначає дитинство як соціально-психологічний феномен соціуму і особливий стан розвитку суспільства і його членів, підкреслюючи особливу активність дитини. Визначаючи дитинство як «активну, рушійну частину єдиного соціуму», Д. Фельдштейн звертає увагу на продуману структуризацію простору між світами дорослих і дітей, пошук «конструктів» перетворення дитини в суб'єкт діалогу з дорослими, механізмів реалізації взаємодії дорослих і дітей [16, с. 9, 17, 23, 27–28].

Сьогодні дитинство як об'єктивна передумова зародження і розвитку дитячого руху є предметом дослідження спеціальної науки – соціокінезики дитинства – особливої наукової галузі, системи (сукупності) наукових знань про дитячий громадський рух, яка включає: загальну теорію дитячого руху, методику діяльності дитячих громадських об'єднань, організацій, історію й історіографію дитячого руху та ін. [4, с. 317].

Об'єктом соціокінезики є дитячий рух як особливе соціальне явище, що реально пов'язує світ дитинства зі світом дорослих; як специфічна форма участі дітей у суспільному житті, що об'єктивно містить у собі механізм реалізації громадянських прав і свобод дитини; як своєрідний соціально-виховний інститут, що спрямовує процеси соціалізації особистості. Предмет соціокінезики включає: стан і розвиток дитячого руху в державі та суспільстві (тенденції, фактори, умови, закономірності, загальне і особливе у зв'язках і відносинах з державними і суспільними структурами); сутність дитячих об'єднань, процеси їхнього створення і функціонування, особливості й основи діяльності їх різних типів і видів (правові, економічні, соціально-психологічні, педагогічні, організаційно-методичні та ін.), їхні соціальні зв'язки і відносини, взаємодію; процеси розвитку особистості в діяльності дитячих об'єднань (фактори, умови, закономірності, характер міжособистісної взаємодії, соціальні ролі та позиції

дітей і дорослих в дитячому русі) [12, с. 331; 14, с. 125–126].

Таким чином, сучасні наукові дані про дитину, дитинство (психологічні, педагогічні, соціологічні та ін.) переконливо доводять, що саме ці об'єктивні реалії і стали основою дитячого руху – багатоліткої реальності, через яку діти змогли заявити про власну суб'єкту позицію в суспільстві. Дитинство в проявах дитячої активності, самодіяльності, самореалізації через різноманіття дитячих співтовариств як об'єктивна реальність людства, що розвивається, зі своїми цінностями, потребами соціальної реалізації у дії, особливою «внутрішньою енергією» – передумова й основа дитячого руху.

Наукове осмислення дитячого руху у взаємодії його об'єктивних і суб'єктивних чинників, передумов виникнення і розвитку є важливим методологічним підходом до пізнання даного феномена. Об'єктивне дослідження соціально-природної характеристики дитячого руху дає найважливіший методологічний ключ до виявлення його специфічного соціально-педагогічного потенціалу, оцінки історичної ролі в розвитку теорії і практики вітчизняної педагогіки, визначення перспектив ефективного використання можливостей даного історико-педагогічного, соціального феномена в сучасній соціально-педагогічній практиці.

Подальшого дослідження потребують такі аспекти даної проблеми, як обґрунтування концепції соціального конструювання дитинства, з'ясування об'єктивних і суб'єктивних чинників, передумов виникнення і розвитку дитячого руху як соціокультурного, психолого-педагогічного і соціально-педагогічного феномена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аличева Л. В. Детское движение – субъект воспитания: Теория, история, практика : монография / Л. В. Аличева. – М. : МАКС Пресс, 2002. – 224 с.
2. Богуш А. М. Парадигма дитинства у контексті розвитку особистості дошкільника / А. М. Богуш // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г. Сковороди : науково-теоретичний часопис. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – С. 92–99.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 373 с.
4. Детское движение : словарь-справочник. – издание 2-е, переработанное и дополненное. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
5. Зеньковский В. В. Психология детства / В. В. Зеньковский. – М. : Academia, 1996. – 346 с.
6. Кей Е. Век ребенка / Елена Кей ; [пер. со шведск.]. – М., 1914. – 100 с.
7. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Академия, 2000. – 176 с.
8. Кудряшов Ю. Российское скаутское движение. Исторический очерк / Ю. Кудряшов. – Архангельск : Изд-во Поморского ГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 400 с.
9. Миронов Н. Из истории детского движения / Н. Миронов. – изд. 2-е. – Харьков : Государственное издательство Украины, 1924. – 36 с.
10. Педагогічний словник / [за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д.]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
11. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : монографія / І. П. Рогальська. – К. : Міленіум, 2008. – 400 с.
12. Социокинетика. Стратегия и тактика детского движения нового века. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2002. – 512 с.
13. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
14. Титова Е. В. Наука о детском движении (Социокинетика): концептуальный образ / Е. В. Титова // Ассоциация исследователей детского движения: Визитная карточка. – М. : Пресс-Соло, 1995. – С. 119–135.
15. Тотоміанц В. Детские и юношеские организации / В. Тотоміанц // Вестник воспитания. – 1916. – № 7. – С. 146–162.
16. Фельдштейн Д. И. Социальное развитие в пространстве-времени Детства / Д. И. Фельдштейн. – М. : Московский психолого-социальный институт, 1997. – 160 с.